

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN KERAMİKASININ BƏDİİ-TEXNOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 6218.01 – Dekorativ-tətbiqi sənət
Elm sahəsi: Sənətşünaslıq
İddiaçı: **İmran Mustafa oğlu Kərimov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Xalq rəssamı, professor
Natiq Kamal oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər:

Xalq rəssamı, professor
Akif İzzətulla oğlu Əsgərov

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Günay Nizami qızı Qafarova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Nuranə Miralı qızı Səlimli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.34 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:



Xalq rəssamı, professor
Fuad Məmməd-Emin oğlu Salayev

Dissertasiya şurasının elmi katibi:



sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent
Xanım Zəlimxan qızı Əsgərova

Elmi seminarın sədri:



Xalq rəssamı, professor
Arif Möhübəli oğlu Əzizov

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan sənətkarlığının ən qədim sahələrindən biri olan bədii keramika özünün inkişaf mərhələsini çox qədim zamanlardan başlayaraq günümüzədək əhəmiyyətini saxlamışdır. Meydana çıxmasının Neolit dövrünə təsadüf edilməsi iddia edilən keramika ilk dövrlər qadınların məşğul olduğu dulusçuluqda istifadə olunan bir çox uğurlar və inkişaf sayəsində müstəqil sənət sahəsi kimi qəbul edilməyə başlanmışdır.

Müxtəlif forma və dekorativ tərtibatda meydana çıxan çoxsaylı keramik nümunələrin heykəltəraşlıq səviyyəsində bir sənət kimi inkişafı danılmazdır. İstər əvvəlki, istərsə də müasir dövrümüzdə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarılan və bədii-texniki xüsusiyyətləri sənətsünaslıq baxımından tədqiq olunmayan keramik əşyaların qalıqları, eləcə də onların bizim günlərə gəlib çatmış nümunələrinin hər birində dövrün-insanın estetik idealının əks olunması ilə yanaşı, həm də özündə çeşidli istifadə məqsədindən qaynaqlanan məna-məzmun daşıyıcılığını ehtiva edir. Bunun əşyaların konstruktiv-plastik və dekorativ-ornamental tutumuna gözəlliklə yanaşı düşündürücülük bəxş etməsi birmənalıdır. Qənaətimizcə, bu dekorun əsasını təşkil edən sayə gəlməz ornamentlərin – həndəsi, nəbati elementlərin, insan, heyvan və quş təsvirlərinin bədii tutumunda hişz olunan məna-məzmun daşıyıcılığı kifayət qədərdir. Bu isə Azərbaycan keramika sənətində önəmli yer tutan dekorun inkişafının, baş verən bədii evolyusiyanın sənətsünaslıq baxımından izlənilməsinin aktuallığını şərtləndirir.

Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinin tərkib hissəsi kimi bədii keramika da elmi cəhətdən tədqiq olunmuşdur. Bu tədqiqatların əksəriyyəti sovet dönəmində, bir qismi isə müstəqillik dövründə aparılmışdır. Əlavə edək ki, orta əsrlər bədii keramika nümunələrinin əksəriyyəti arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarıldığından, onlar bilavasitə tarixçi-arxeoloqların və tarixçi-etnoqrafların əsərlərində daha çox öz ixtisasları kontekstində tədqiq olunmuşlar.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun respublikanın bir çox regionlarında son illər apardığı arxeoloji qazıntıların nəticələri olaraq çap olunan kitab, albom və kataloqlarda orta əsrlərin keramika sənəti haqqında geniş məlumat verilmişdir. Bu nəşrlərdə yer alan çoxsaylı faktoloji material arxeoloji və etnoqrafik baxımından təsnif və tədqiq olunmuşdur. Lakin burada da orta

əslər Azərbaycan keramikasını əks etdirən zəngin material sənətsünaslıq baxımından araşdırılmamış, keramika nümunələrinin bədii-estetik özünəməxsusluğu, dekorun xüsusiyyətləri tədqiq edilməmişdir.

Azərbaycan keramika məmulatları haqqında ilk maraqlı və önəm kəsb edən məlumatlara Azərbaycan keramika məmulatları haqqında ilk maraqlı və önəm kəsb edən məlumatlara İ.M.Cəfərzadə¹, E.A.Paxomov², F.Ə.İbrahimov³, Ö.S.İsmizadə⁴, T.Ə. Bünyadov və M.M.Hüseynovun⁵, O.H.Həbibullayev⁶, A.N.Mustafayev⁷, A.Ş. Orucov⁸, Q.İ.İone⁹ və b. tanınmış alimlərin tədqiqatlarında rast gəlinir. Tədqiqatçı-arxeoloqlardan S.M.Ağamaliyeva¹⁰, İ.A.Babayev¹¹, R.C.Əhmədov¹², Ə.İ.Novruzlu¹³, Q.C.Cəbiyev¹⁴, H.Ə.Ciddi¹⁵,

¹ Джафарзаде, И.М. Историко-археологический очерк Старой Гянджи. / И.М.Джафарзаде – Баку – 1949; Археологические работы в Нахичеванской АССР // “Известия АН Азерб. ССР” – 1949, № 5. 104 с.

² Пахомов Е.А. Археологические экспедиции по районам Азербайджанской ССР - Изв.Аз. ФАН СССР, 1938, №3, с. 31-37.

³ İbrahimov, F.Ə. Örnəqaladan tapılmış fayans fiqurlar // “Azərb. SSR EA xəbərləri” – 1964, № 1. s. 119-123

⁴ Исмизаде, О.Ш. О раскопках в Кабале на территории южной части городища в 1960 г. // МКА, т. V. Баку – 1964; Исмизаде, О.Ш. Художественная штампованная керамика средневекового Баку / О.Ш.Исмизаде, Ф.А.Ибрагимов – Баку – 1983. с. 68-110

⁵ Бунятов, Т.А., Гусейнов, М.М. Результаты археологических поездок // Труды музея истории Азербайджана, т.II, Баку, 1957. с. 183-198

⁶ Həbibullayev, O.H. Gültəpədə arxeoloji qazıntılar / O.A.Əbibullayev – Bakı – 1959. 180 s.

⁷ Mustafayev, A.N. Azərbaycan dulusçuluğu // Ədəbiyyat və incəsənət – 1975, 22 fevral. – s. 14-15.

⁸ Orucov, A.Ş. Azərbaycanda erkən orta əsrlərdə dulusçuluq / A.Ş. Orucov – Bakı: Elm – 1988 – 71 s.

⁹ Ионе Г.И. Археологические раскопки в Мингечауре // ДАН Аз ССР, том IV, 1948, № 10, с. 451-457.

¹⁰ Ağamaliyeva, S.M. Dulusçuluq. Azərbaycan etnoqrafiyası kitabında – Bakı: Elm – 1988, I c. – s.337-348.

¹¹ Babayev, İ.A. Qəbələnin ilk şirli qabları // AMM. – Bakı – 1964, V c., s. 131-138

¹² Əhmədov, R.C. Azərbaycanın şirsiz keramikası (IX-XIII əsr Örnəqala qazıntıları əsasında) / R.C. Əhmədov – Bakı – 1959. 143 s.

¹³ Novruzlu, Ə.İ. Azərbaycanın orta əsr sənətkarlığı (XIV-XVII əsrlər) / Ə.İ.Novruzlu – Bakı – 1997.

R.B.Göyüşov¹⁶, Q.M.Əhmədov¹⁷, T.M.Dostiyev¹⁸ və digərlərinin qazıntıları nəticəsində aşkar olunmuş keramika məmulatlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş elmi əsərləri də layiqli tədqiqatlardır.

Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, həmin tədqiqatlarda yuxarıda vurğuladığımız kimi Azərbaycan keramika sənətinə sənətsüənəslıq yanaşmasından daha çox, arxeoloq və etnoqraf münasibəti duyulur. Hər bir müəllifin araşdırmasında tədqiqat obyektı olan əşyaların dekorunu təşkil edən naxışlar fakt kimi vurğulansa da əksər hallarda bu cür yanaşma təsvirin şərhindən uzağa getməyərək, daşdıqları semantika və fəlsəfi məzmunu araşdırılmamışdır. Başqa sözlə desək, Azərbaycan keramika sənətinin beynəlxalq aləmdə tanınmasını şərtləndirən dekorun bədii tutumunun zaman-zaman dəyişən inkişaf prinsiplərinin necəliyi əhatəli tədqiqat obyektinin materialına çevrilməmişdir.

Azərbaycanın bədii keramika sənəti tarixinin orta əsrlər dövrü bir-neçə müəllifin əsərində daha konkret araşdırılmışdır. N.N.Nəcəfovun “Художественная керамика Азербайджана XII-XV вв.”¹⁹, Ə.İ.Novruzlunun “Средневековая керамика Азербайджана (IX-XVII вв.)”²⁰, A.Ş.Orucovun “Azərbaycanda erkən orta əsrlərdə dulusçuluq”²¹ və Q.M.Əhmədovun “Azərbaycanın şirsiz saxsı məmulatı”²² monoqrafiyaları bu qəbildəndir.

¹⁴ Cəbiyev, Q.C. Azərbaycan keramikası (XIV-XVII əsrlər) / Q.C.Cəbiyev – Bakı – 2003.

¹⁵ Ciddi, H.Ə. Orta əsr Şamaxı şəhərinin basma naxışlı saxsı qabları haqqında // “Az. SSR EA xəbərləri”. Tarix, fəlsəfi, hüquq – 1974, № 3 – s. 61-70.

¹⁶ Göyüşov, R.B. Qəbələ şəhəri qazıntılarından tapılmış gil qazanlar haqqında // “Azərbaycan SSR EA məruzələri” – 1961, XVII – c. № 7; Qəbələ şəhəri gil qabların hazırlanması üsulları // “Azərbaycan SSR EA xəbərləri” (ictimai elmlər seriyası) – 1965, № 1. s. 645-649

¹⁷ Əhmədov, Q.M. Örnəqaladan tapılmış qüllə formalı gil qab // Azərbaycan SSR EA. – 1960, XVI c., № 12. s. 1253-1257

¹⁸ Dostiyev, T.M. Şirvanın basma naxışlı saxsı məmulatları haqqında // BUX – 1996, № 1; Sərkərtəpənin şirli polixrom saxsı məmulatı // AA – 2002, № 3-4. s. 41-47

¹⁹ Наджафова, Н.Н. Художественная керамика Азербайджана XII-XV вв. / Н.Н. Наджафова – Баку – 1964. 140 с.

²⁰ Новрузлу, А.И. Средневековая керамика Азербайджана (IX-XVII вв.) / А.И. Новрузлу – Баку – 1993. 198 с.

²¹ Orucov, A.Ş. Azərbaycanında erkən orta əsrlərdə dulusçuluq / A.Ş. Orucov – Bakı: Elm – 1988 – 71 s.

²² Əhmədov, Q.M. Azərbaycanın şirsiz saxsı məmulatı / Q.M.Əhmədov – Bakı – 1959. 143 s.

Görkəmli sənətşünas N.İ.Rzayevin “Художественная керамика Кавказской Албании (IV в. до н.э. – I в.н.э.)”²³ əsərinin tədqiqatımızla birbaşa bağlılığı olmasa da, adından da göründüyü kimi bu tədqiqat toxunduğumuz məsələdə “sələf” rolunu oynaya biləcək məqamlarla kifayət qədər zəngindir.

Bundan əlavə Azərbaycan keramikasını milli incəsənət tariximizin tərkib hissəsi kimi tədqiq edən və onları kitab şəklində təqdim edən müxtəlif müəlliflər dünyanın və ölkəmizin nüfuzlu muzeylərində nümayiş olunan nümunələrin bədii-estetik xüsusiyyətlərindən ümumiləşdirilmiş şəkildə söz açmışlar. Başqa sözlə desək, bu kitablarda da Azərbaycan keramikasının orta əsrləri əhatə edən inkişaf mərhələsində müxtəlif məzmunlu dekorlarda baş verən üslub təkamülü, onları səciyyələndirən bədii xüsusiyyətlər xüsusi olaraq vurğulanmamışdır.

M.Tərlov, R.Əfəndiyevin “Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri”²⁴, R.Əfəndinin “Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətləri (orta əsrlər)”²⁵, “Azərbaycan incəsənəti”²⁶ kitabları bu qəbildəndir.

Tədqiqatçı-alim F.M.Əfəndinin 2002-ci ildə çap etdirdiyi “Художественные символы культуры турецких народов и древнего Азербайджана. Алтай – Шумер – Гобустан”²⁷ kitabında milli dekorativ-tətbiqi sənətimizdə rast gəlinən rəmzi təsvirlər və obrazlar haqqında ətraflı məlumat verilmiş, demək olar ki, bu sahədə uzun illər ərzində mövcud olmuş boşluğun doldurulmasına ciddi səy göstərilmişdir.

A.N.Aslanova tərəfindən “Müasir Azərbaycan keramikası”na həsr olunmuş namizədlik dissertasiyasında²⁸ isə milli keramika sənətinin tarixinə çox qısa ekskursiya edildiyindən, G.Seyidova tərəfindən tədqiq

²³ Рзаев, Н.И. Художественная керамика Кавказской Албании (IV в. до н.э.– I в. н.э.). / Н.И. Рзаев – Баку: изд-во Академии Наук Азерб. ССР – 1964 – 140 с. с илл.

²⁴ Тərlov, М. Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələri [Mətn]: incəsənət / М. Тərlov, R. Əfəndiyev; red. K. Kazımladə; Azərbaycan SSR Siyasi və Elmi Bilikləri Yayan Cəmiyyət. - Bakı: Qızıl şərq, 1959 (Az) . - 52 s.

²⁵ Əfəndi, R. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətləri (orta əsrlər) / R.Əfəndi – Bakı – 1976. 190 s.

²⁶ Əfəndi, R. Azərbaycan incəsənəti. / R.Əfəndi – Bakı: Şərq-Qərb – 2007 – s. 282.

²⁷ Эфенди, Ф. Художественные символы культуры турецких народов и древнего Азербайджана. Алтай – Шумер – Гобустан. / Ф.Эфенди – Баку: Нурлар, 2002. — 160 стр.+102 илл.

²⁸ Асланова, А.Н. Современная азербайджанская керамика. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст.канд. искусствоведения – Баку – 2004, 30 с.

olunmuş orta əsr keramika sənətinə göstərilən münasibətdə isə²⁹ müstəqillik dövrü keramika sənətimiz və keramikanın texnoloji cəhətləri, dekorun inkişaf xüsusiyyətləri xüsusi olaraq şərh olunmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektini qədim dövrlərdən başlayaraq günümüzədək Azərbaycan keramikasının bədii-texniki xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Dissertasiyanın əsas obyektı Azərbaycan və dünya muzeylərində qorunan, arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanan, eləcə də şəxsi kolleksiyalarda saxlanan Azərbaycan keramikası nümunələri təşkil edir. Dissertasiyada tədqiqat obyektinin böyük qismi elmi təhlilə cəlb edilmiş həmin sənətkarlıq nümunələri təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti kimi qədim dövrlərdən başlayaraq günümüzədək müasir Azərbaycan dekorativ sənətinin inkişafında keramikanın rolunu və yerini müəyyənləşdirməkdir.

Azərbaycan keramikasının bədii-texnoloji xüsusiyyətləri zaman və məkan çərçivələrində araşdırılıb. Zaman çərçivələri qədim dövrlərdən – eramızdan əvvəl III-II minilliklərdən böyük inkişaf dövrü keçərək müasir günümüzədək, coğrafi çərçivələri isə Azərbaycanı ərazisini əhatə edir.

Dissertasiya işində keramika sənətinə məxsus nümunələr tədqiq edilib və konkret nəzəri müddəalara əsasən təsbit olunmuşdur. Azərbaycan keramikasının xüsusiyyətlərini səciyyələndirən bədii-texnoloji xüsusiyyətlərin, yeni və orijinal ifadə vasitələrinin təhlili tədqiqat predmetinin qayəsini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi qədim dövrlərdən başlayaraq günümüzədək Azərbaycan keramika məmulatlarının bədii tərtibatının əsasını təşkil edən dekorun, yəni ornamental - təsviri motivlərin məna-məzmun dəyərini üzə çıxarmaq, onların yaranışını və bədii evolyusiya prinsiplərinin inkişafını, eləcə də texnoloji cəhətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Bu məqsəddən çıxış edərək tədqiqatın qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Qədim dövr Azərbaycan keramikasının bədii xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Azərbaycan keramikasının texnoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

²⁹ Seyidova G. Orta əsr Azərbaycan keramika sənətində dekorun inkişaf prinsipləri [Mətn] : /sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2017. – 150 s.

- Orta əsrlər keramikasında ornamentlərin və süjetlərin semantik mənasının araşdırılması;
- Orta əsr memarlıq keramikasının bədii xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- Sovet dövrü Azərbaycan keramikasının bədii cəhətlərinin üzə çıxarılması;
- Müstəqillik dövrü Azərbaycan keramikasında milli ornamentlərin tətbiqi və onların bədii həlli;
- Azərbaycan keramika məmulatları dekorunun tədqiqində sənətsünas təhlilinə, bədii üslub və ənənələrin təkamül məsələlərinə əsaslanmaq.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat prosesində metodoloji əsas kimi kompleksli metoddan istifadə edilib, tarixi-mədəni eyni zamanda tarixi-bədii yanaşma üsulu tətbiq edilib. Dissertasiya üzərində iş zamanı toplanmış material geniş şəkildə təhlil olunmuş, kompleksli metoddan istifadə edilmişdir. Həmçinin, sənətsünaslıqla əlaqəli nəzəri-elmi ədəbiyyat araşdırılmışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Qədim zamanlardan başlayaraq Azərbaycanda öz inkişaf xəttini başlayan keramika sənətində ənənəvi üslub meydana gəlir.
- Semantik məzmunlu müxtəlif ornamentlər dövrün dini baxışlarını müəyyənləşdirir.
- Qədim dövr Azərbaycan sənətkarlığını ətraflı təmsil edən keramika sənəti yüksək texniki və bədii üsullarla həyata keçirilir.
- Azərbaycan keramika nümunələrinin bədii-texnoloji xüsusiyyətləri onların forma və bədii tərtibatını, ornamental xüsusiyyətlərinin bədii həllini müəyyənləşdirir;
- Yüksək bədiiliylə seçilən polixrom şirli nümunələrində tətbiq edilən dekorların uğurlu birliyi onları hazırlayan ustaların bədii zövqünün və peşəkarlığının göstəricisidir.
- Müstəqillik dövründə Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinin, xüsusən keramika sənətinin ümumi panoramı geniş, çoxcəhətli və dəyişkənliyi ilə özünü ifadə edir.

1. Müasir dövrümüzdə simvolik və rəmzi mahiyyət daşıyan fiqurların yaradılması bu sahənin daha maraqlı tərəflərini ifadə edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Problemin qoyuluşu ilə müəyyən olunmuş tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalarla müəyyənləşdirilmişdir:

1. İlk dəfə olaraq Azərbaycan keramika sənəti məmulatlarının bədii və texnoloji xüsusiyyətlərinin inkişafı kompleks tədqiqata cəlb olunmuş, əhatəli tədqiqatın obyektinə çevrilmişdir;
2. Ölkə ərazisində son dövrlərdə (2000-ci illərdə) arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkar olunmuş keramika məmulatları ilk dəfə olaraq sənətsünaslıq baxımından təhlil olunmuşdur;
3. Tədqiqata Azərbaycan keramika sənətinin inkişafına və onun ideya tutumuna təsir göstərən əsas amilləri aşkara çıxaran geniş material cəlb olunmuşdur;
4. Mövcud faktiki materialın ümumiləşdirilməsi nəticəsində qədim dövrlərdən müasir dövrümüzədək Azərbaycan keramika sənətinin bədii və texniki xüsusiyyətlərinin tədqiqi nəticəsində müxtəlif dövr insanların dünyagörüşləri ilə əlaqədar bədii ideyaların təkamülünü üzə çıxarmağa, bu sənətin əsas qayəsini və üslub xüsusiyyətlərini qabartmağa, ənənələrin varisliyini və dövrlər arası əlaqəni təyin etməyə imkan vermişdir;
5. Keramika məmulatlarının funksional və bədii-estetik təhlili dulusçuluğun sənətkarlığın bir sahəsi kimi spesifik xüsusiyyətlərini müəyyən edilməsinə imkan vermiş, bununla da onların Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətində yeri müəyyənləşdirilmişdir;
6. Kompleks şəkildə aparılmış sənətsünas təhlili keramika sənətinin bədii və texnoloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasının bütün rəngarəngliyinin üzə çıxarılmasına, onun ayrı-ayrı növlərinin təsnifatının həyata keçirilməsinə imkan verir. Onların rolunu, forma-biçim və məna-məzmun bütövlüyünü üzə çıxarmaq, insanların fikir və hissləri, onların həyat və kainat, xeyirxahlıq və gözəllik haqqında təsəvvürlərinin aşkarlamaq, Azərbaycanın müxtəlif sənət və mədəniyyət mərkəzlərinin sənətkarlıq işlərində yerli bədii xüsusiyyətlərin cizgilərinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işi Azərbaycanda keramika sənəti vasitəsilə dekorativ-tətbiqi sənət tariximizin nəzəri tutumunun zənginləşməsinə, ictimai-mədəni həyatın bir çox sahələrində tarixən təzahür edən keramika sənəti nümunələrinin orta əsrlərə xas texnoloji, bədii inkişaf xüsusiyyətlərini daha əhatəli izləməyə imkan verir.

Tədqiqata cəlb edilmiş bir çox keramik məmulatların eyni zamanda Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənət tarixinə yeni faktlar bəxş etməsini də onun praktiki əhəmiyyəti hesab etmək olar. Dissertasiyada yer almış

faktların və gəlinən qənaətlərin ümumi tutumu onun bu sahə üzrə gələcək nəzəri və estetik tədqiqatlarda qaynaq kimi istifadəsini gərəkli edir.

Bundan əlavə, tədqiqatın nəticələri müasir dekorativ-tətbiqi sənət ustalarına, respublikanın el sənəti sahələrinin inkişafı və bərpası məsələləri ilə bağlı varisliyin daha dərindən dərkinə və mənimsəməsinə kömək edə bilər. Tədqiqatın materialları onun bədii təmayüllü orta və ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti kimi istifadəsinə imkan verir.

Bununla yanaşı, tədqiqatın materialları muzey işçiləri, eləcə də, sənət ekspertlərinə, kolleksiyaçılara məlumat daşıyıcısı kimi, populyar ədəbiyyat kimi də xidmət göstərə biləcək elmi informasiya malikdir.

Tədqiqat işi rəssamlıq təmayüllü ali və orta təhsil ocaqlarında, sənətsünaslıq, dekorativ-tətbiqi sənət və heykəltəraşlıq ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələrə “Azərbaycan incəsənəti tarixi”, “Dekorativ-tətbiqi sənət tarixi”, “Ornament tarixi”, “Bədii keramikada material texnologiyası”, “Materialşünaslıq” fənlərinin tədrisi zamanı köməkçi dərs vəsaiti kimi istifadə oluna bilər. Dissertasiya həmçinin etnoqraf, tarixçi və sənətsünasların yararlanma biləcək dəyərli vasitədir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin əsas məzmunu, elmi müddəa və nəticələri 14 elmi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmiş və kafedranın iclasında müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, altı paragraf, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından və illüstrasiya albomundan ibarətdir. O cümlədən: Giriş – 12.750, 1.1. – 39.533, 1.2. – 48.579, 2.1. – 20.614, 2.2. – 25.574, 3.1. – 17.264, 3.2. – 30.369, nəticə – 11.525, işin ümumi həcmi – 208.142 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **giriş** hissəsində mövzunun aktual olması əsaslandırılmış, onun məqsədi və qarşısında qoyulan vəzifələri müəyyən edilmiş, elmi yeniliyi, daşdığı praktik əhəmiyyəti, quruluşu, həcmi barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın “**Qədim dövr Azərbaycan keramikasının inkişafı bədii-texnoloji axtarışları kontekstində**” mövzusunda I fəslin “**Qədim dövr Azərbaycan keramikasının bədii xüsusiyyətləri**” adlı 1-ci paraqrafında əsasən qədim dulusçuluq məmulatları haqqında bəhs edilir. Bu məmulatların üzərində aparılmış elmi-tədqiqat işləri və araşdırmalar göstərmişdir ki, bu cür gil məmulatlarının hazırlanma üsulu, materialı, bişirilmə texnologiyası, üzərindəki bəzəklər, forma və ölçüləri bir-birindən xeyli fərqlənirlər. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən tapılmış qədim dövr dulusçuluq məmulatları mütəxəssislər tərəfindən 2 böyük hissəyə bölünür: qırmızı gil keramika və cilalanmış qara rəngli keramika. Azərbaycanda cilalanmış qara rəngli qabların yayılma ərazisi daha geniş olmuşdur (Mingəçevir, Göygöl, Qazax, Daşkəsən). Qədim dövr abidələrindən aşkar olunmuş qara rəngli dulus məmulatlarının tarixi ilk orta əsrlərə qədər gəlib çıxmışdır. Bu dövr qara cilalanmış keramika üzərində rast gəlinən naxışlar iki üsulla icra olunurdu: cızma və inkrustasiya.

Qədim dövrün dulusçuluq sənətində xüsusi əhəmiyyət kəsb edənlərdən biri də fiqurlu keramikadır. Dövrün fiqurlu keramika məmulatları məlum hazırlanma texnologiyasının tətbiqinə əsasən cilalanmış boz və qara rəngli olurdu.

Göygöl bölgəsindən aşkarlanan bir çox cilalı qabların üzərində verilmiş heyvan təsvirləri ilə yanaşı, eyni zamanda həmin qabın özünün heyvan fiquru formasında hazırlanması maraqlı oyadır. Bunlar daha çox fərqli funksiyalara sahib məmulatlar və kiçik heykəllər şəklində həyata keçirilirdi. Məsələn, e.ə. IX əsrlərə aid Mingəçevirdə aşkarlanmış boz rəngli, üzərində geniş ağızlı, qapaqlı böyük küpü daşıyan heyvan fiqurlu qabı qeyd olunanlara parlaq nümunə olaraq göstərmək mümkündür.

Çox qədim zamanlardan başlayaraq Azərbaycanda öz inkişaf xəttini başlayan keramika sənətində ənənəvi üslub meydana gəlmişdir. Bu həm forma, həm də bəzək elementlərində özünü aydın şəkildə göstərməkdədir. Xalqın dini inanclarını əks etdirən bu ornamentlərin hər biri semantik məzmunla yüklənmiş müxtəlif həndəsi fiqurlar, svastika, həyat və məişəti tərənnüm edən süjetli, zoomorf, nəbatı və digər müxtəlif təsvirlərin keramikada geniş yer alması həmin dövr haqqında da məlumatların ötürülməsi baxımdan yüksək əhəmiyyətə malikdir.

Qədim dövrdə simvolların yaranmasının və istifadəsinin daha çox əkinçilik, məhsuldarlıq, artım və qoruyucu obraz ilə bağlı olduğunu müşahidə edirik. Belə ki, romb, dördbucaqlı simvollar artımı,

məhsuldarlığı, torpağı; üçbucaq, qarmaqlı simvollar isə qoruyucu, sərhəd anlamını ifadə edir. Şübhəsiz ki, bu da qədim dövr sakinlərinin özünüifadə formasıyla və inanclarıyla bağlı olduğunu bildirir.

Qədim dövrün incəsənətində rast gəlinən bir sıra simvollar da vardır ki, onlar müxtəlif mənşələrə, müxtəlif semantik mənalara malikdirlər. Bu qəbildən olan simvolların birini bu gün də təsviri sənətdə öz mövqeyini itirməyən xətlər, zolaqlar təşkil edir. Bu dövrün incəsənətində həm simvolik, həm də naxış motivi kimi istifadə olunan “su”, “siçandışi”, “meandr”, “hөрük” adlı təsvirlər saxsı, tunc, dəmir, ağac və s. materiallardan hazırlanmış əşyaların bəzədilməsində də geniş tətbiq olunmuşdur.

Bir çox türk xalqlarında, xüsusən türk və türkmən mədəniyyətində öz bədii əhəmiyyətini qoruyub saxlayan “çərxi fələk”, Azərbaycanda isə “çarx” adlanan bu simvolik motiv ibtidai dövrlərdə öz formasını “xaç”, sonralar isə “svastika” şəklinə dəyişmişdir. Qədim dövr incəsənətində ay və ulduzlar da semantik mahiyyətli səma fiqurlarındandır. İncə mənbəyinə çevrilmiş ulduzun bir çox rəmzi təsviri vardır. Bunların içərisində romb, beşbucaqlı, səkkizbucaqlı və s. növləri sadalamaq olar. Ay forması isə qədim dövr abidələrində olduğu kimi həmçinin İslam dövrü abidələrində də tez-tez rast gəlinən elementlərdəndir. Xüsusən “Hilal Ay” forması ən çox dini təyinatlı tikililərdə, məscidlərdə bu günə qədər istifadə olunan rəmzi mahiyyətli elementdir.

Beləliklə, araşdırmalar zamanı qədim dövr incəsənətində müxtəlif simvolların özünəməxsus yeri olduğunu bir daha müşahidə edirik. Bu dövrün incəsənətində istər rəmz kimi, istərsə də dekorativ bəzək elementi kimi təsvir olunan simvollar eyni zamanda öz semantik xüsusiyyətlərini də saxlamışlar. Bu da qədim dövr incəsənətində hər bir simvolik motivin və onların semantik xüsusiyyətlərinin demək olar ki, dəyişməz olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Fəslin “**Azərbaycan keramikasının texnoloji xüsusiyyətləri**” adlı **2-ci paraqrafında** qeyd edilir ki, qədim dövr Azərbaycan sənətkarlığını ətraflı təmsil edən keramika sənəti yüksək texniki və bədii üsullarla həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə ənənəvi üslubla yanaşı, eyni zamanda fərdi sənətkar yaradıcılığının da əsaslı şəkildə özünü göstərdiyi birmənalıdır.

Keramika sənətkarlığı bəşər tarixinin ilk dövründən – ibtidai dövrdən yaranmağa başlamış və eneolit dövründə öz inkişafını tapmışdır. Daş dövrünə aid olan saxsı məmulatlar əvvəllər ocaqda, sonralar isə dulus

kürələrində bişirilirdi. Çoxsaylı barmaq izlərinin analizi göstərmişdir ki, erkən keramika məmulatlarının hazırlanmasında əsasən qadınlar çalışırdılar.

Keramika materialların əsas tərkib hissəsi olan xammallar kimyəvi və mineraloji cəhətdən olduqca müxtəlif olurlar. Keramik məhsulların istehsalı üçün əsas xammal gildir. Hazırlanmış məmulatın səthinə eyni zamanda emal adlanan qeyri-şəffaf, rəngli və ağ şirələr vurulur. Əsasını kvars, çöl şpatı, kaolin təşkil edən şirələr parıltılı və parıltısız, şəffaf və qeyri-şəffaflığı ilə seçilir. Şirə altı boyalar məmulatın üzərində bişdikdən sonra bərkiyir və möhkəm olur. Bişmə prosesində rəng temperatur və qaz atmosferinin təsiri nəticəsində dəyişdiyinə görə bu proses xüsusi nəzarət və tələblər tətbiq edilərək həyata keçirilir. Şirəaltı boyalar əvvəlcədən bişmiş və ya yaxşı qurudulmuş məhsul üzərinə vurulur. Sonra şəffaf şirə təbəqə ilə örtülür və bişirilir. Boyanın rəngi şirənin qalınlığından, onun tərkibindən və bişmə şəraitindən asılıdır. Şirəaltı boya üzərindəki şirə qatı sayəsində şirəüstü boyaya nisbətən daha da stabil və davamlıdır.

Şirəaltı boyalar fırça ilə işləmək üçün kifayət qədər plastikdir. Fırça ilə işləmək üçün boyanı şüşə üzərində mala və ya xüsusi dəstəcik vasitəsilə narın ovurlar. Həmin boyalar məmulat üzərinə qələm və ya fırça ilə çəkilir. Boya məmulat üzərinə çəkildikdən sonra təkrar yuxarı dərəcədə bişirilir. Bişmə nəticəsində boyalar yumşalmış şirəyə hopur, qismən və ya tam şəkildə əriyərək şirə altında yumşaq rəng tonu yaradır.

Şirəaltı rəngkarlıq daha sabitdir, çünki şirə qatı təsviri qoruyur. Beləliklə, təsvir xətləri daha yumşaq olur və səth üzərində qabarcıqlar yaratmır. Şirəaltı rəngkarlığın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, boya məmulat üzərinə şirə qatından əvvəl vurulur.

Keramik məmulatların bəzədilməsində tətbiq olunan daha bir üsul – bişməmiş şirə üzərində şirəaltı boyalarla işləmədir. Bişməmiş şirə üzərində şirəaltı boyalarla işləyərkən boyanı çox vurmaq lazımdır ki, rəng parlaq alınsın. Bunun üçün fırça ilə rəngi bir neçə qat üst-üstə vurmaq lazımdır. Bu üsulla işləyərkən bəzən metal duzlarından daha dolğun istifadə edilir.

Şirə və emal oxşar və fərqli xüsusiyyətlərə malikdirlər. Çox da kəskin fərqlənməyən bu materialların hər ikisi şüşədir. Lakin emal şüşədən fərqli olaraq qeyri-şəffaf, yapışqanlıdır və tərkibindəki boyanı çox az əridir. Hər ikisi də keramik məmulata estetik görünüş verməklə

gigiyenik baxımdan da əhəmiyyətli hesab olunur. Su keçirmirlər və şirə altındakı bəzəyin uzunömürlüyünü qoruyub saxlayırlar.

Boyalı qabların hazırlanma texnikasında sadə qablara nisbətən yüksək keyfiyyətli, oda davamlı gillər seçilmişdir. Bu gil kütləsinə narın qum qatılaraq yaxşı yoğrulmuş, simmetrik və nazik divarlı qablar hazırlanmışdır. Bişirilmə zamanı temperaturun düzgün tənzimlənməsi nəticəsində yaxşı bişirildiyindən qablar qırmızı rəng əldə edirdi.

Tədqiqatın **“Orta əsrlər keramikası ornamental və süjetli kompozisiyaların məna-məzmun daşıyıcısı kimi”** mövzusunda **II fəslin “Orta əsrlər keramikasında süjet və ornamentlərin semantik mənası”** adlı **1-ci paragrafında** qeyd edilir ki, orta əsrlərə aid polixrom şirli məmulatlar yüksək tərtibatına görə maraq doğururlar. Qabların səthinə tətbiq edilən tutqun, şəffaf şirlərin, soyuq və isti, açıq, tünd rənglərin ahəngindən yaranmış kolorit həllinin stilizə olunmuş mürəkkəb quruluşlu nəbati, həndəsi, epigrafik dekorlarla vəhdəti o dövrün sənətkarlarının yaradıcı təxəyyülündən, yüksək peşəkarlığından xəbər verir.

Orta əsr təsviri sənətində əsas müraciət olunan mövzular dövrün məşhur klassik əsərlərindən götürülmüş süjetli kompozisiyalardan ibarət olmuşdur. Buna misal olaraq, Beyləqan ərazisində yerləşən və Örenqala kimi tanınan süjetli təsvirlərlə tərtibat verilmiş keramika nümunələrini göstərmək olar. Eyni zamanda son dövrlərdə aparılmış qazıntılar zamanı Qəbələdən tapılmış keramika nümunələrinin üzərindəki ornamental bəzəklər və süjetli kompozisiyalar dövrün bədii-estetik dəyərlərini nümayiş etdirməklə yanaşı yüksək sənətkarlıq bacarığından da xəbər verir. Dövrün və dinin tələblərinə uyğun olaraq canlılar – insan, heyvan, quş təsvirləri kasa, küpə, yastı və ya dar boğazlı müxtəlif formalı qabların səthində stilizə edilmiş tərzdə dekorativləşərək əksər halda həndəsi, nəbati və yazılı ornamentlərin əhatəsində, bəzən onlara sarılmış tərzdə təsvir edilirdilər.

Naxçıvanda arxeoloji qazıntı nəticəsində əldə olunmuş keramik qabın həm forması, həm də təsvir motivləri xüsusilə diqqəti özünə cəlb edir. Eradan əvvəl II əsrə aid piktografik təsvir motivi əks olunmuş keramik qabın üzərində maralın ovlanma səhnəsi verilmiş təsvir motivi ritual xarakter daşıyır. İbtidai dövrdə qaya üzərində olan təsvirlərdə olduğu kimi bu təsvir də eyni mənanı özündə əks etdirir. Təsvir olunmuş süjetdə ovlayacaqları heyvanı qabaqcadan tilsimə salma səhnəsi öz əksini tapmışdır. Təsvir motivləri qaya üzərində olan təsvirlərlə eynilik təşkil edirdi. Bu dövrdə həm Qobustan, həm də Gəmiqaya təsvirləri artıq öz

motivləri ilə birincilik əldə etmişdilər. Həmin təsvir motivləri zaman-zaman keramik məmulatların da üzərində öz əksini tapmışdır. Belə təsvir elementlərinin və süjetlərin hər birinin semantik mənalı mövcuddur.

Qara cilalı qabın ən maraqlı nümunəsi Şəmkir rayonunun Qaracəmirli kurqanında aşkar olunanıdır. Öz orijinallığı ilə seçilən və üzərində təsvir olunmuş iki ana haşiyədən ibarət olan kompozisiyada verilmiş üçbucaq formalı “həyat ağacı”, “çərxi fələk” elementi, təkər formalı günəş təsvirləri, maral, keçi təsvirlərinin ağ anqobla inkrustasiyası qara fonla ziddiyyətli təzad yaratmaqla ifadəli görüntü yaradır. Araşdırılan maddi-mədəniyyət nümunələrinin üzərində tətbiq edilən ağac təsvirləri və onunla bağlı olan ayinlər həmin dövr insanların dünyagörüşünün, bədii estetik dəyərlərinin göstəricisi olmaqla bərabər tarixi-mədəni ənənələrin təzahürüdür.

Örənqala qazıntıları zamanı tapılmış XIII-XIV əsrlərə aid iki çini parçasının üzərindəki təsvirlərin məzmunu onların Nizaminin “Xəmsə” süjetlərinə həsr edildiyini iddia etməyə əsas verir. Bu süjetli çinilərdən birində əks olunmuş ox atan fiqurun Bəhram Gur olduğunu söyləyə bilərik. 16,6 sm. diametrlı dairə içərisində təsvir edilən Bəhram surətinin yanında başı kəskin hərəkətlə ayağına doğru çevrilmiş yaralı cüyürün gərgin qıvrılmış fiquru təsvir olunmuşdur. Rəssam burada Bəhram Gurun cüyürün ayağını oxla başına tikməsi epizodunun şərti də olsa təsvirini verməyə çalışmışdır. Bəhramın əksi, onun hərəkəti, geyimi, yaşıl rəngin hakimliyi, ov səhnəsinə xas olan dinamiklik və fondakı nəbati ornamentlər orta əsr miniatürlərindən əxz edilən ünsürlərin demək olar ki, eynisidir. Lakin bu qabın rəsmini yaradan usta Naserin (qabın üzərində “Əməli Naser” sözləri oxunur) sənətkarlığını fərqləndirən mühüm cəhət onun Nizami süjetini belə məhdud sahədə lakonik tərzdə təcəssüm etdirməsidir.

Digər çini nümunə 18x16sm. həcmli bir qabın altlığıdır. Bu maraqlı nümunə üzərində ayaq üstə durmuş əli qılınclı bir insan fiquru, onun yanında isə başına qılinc endirildiyi büdrəmiş şir təsvir olunmuşdu. İnsan fiqurunun yaşıl paltarda, sarı rənglə işlənməsi, təsvirin kompozisiyası, şaha layiq geyim forması və s. kimi zahiri əlamətlər bu süjetin “Xosrov və Şirin” poemasına aid olduğunu, əli qılınclı fiqurun isə məhz Xosrov olduğuna dəlalət verir.

Beləliklə, bu çini qab parçasındakı təsvirdə “Xosrovun şiri öldürməsi” epizodunun tərənnüm edildiyi aşkar olur. Çinidəki kompozisiyanın kiçik bir hissəsi əlimizə çatdığından burada Nizami

süjetinin tam səhnəsi görünməsi də təsvirdəki bəzi cizgilər şəklində eyni süjetin əks olunduğunu söyləməyə haqq verir.

Fəslin **“Orta əsr memarlıq keramikasının bədii xüsusiyyətləri”** adlı **2-ci paraqrafında** göstərilir ki, orta əsrlərə aid Bakı, Mingəçevir, Qəbələdən qazıntılar zamanı tapılmış keramik nümunələr üzərində aparılan təhlillər Azərbaycan keramikasında istifadə edilən hər bir elementin, təsvirin özünəməxsus mənə və fikir ifadə etməsi onların yüksək sənətkarlıq nümunəsi kimi dəyərləndirilməsinə əsas verir.

Orta əsr Azərbaycan memarlığının bədii həllində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən şirəli keramika kaşı adlandırılırdı. Orta əsr Azərbaycan şəhərlərində üzlük materialı olaraq kaşından istifadə XII əsrdən məlumdur. Kaşı nümunələrinin əsasən firuzəyi şirlə şirələnməsi təsadüfi deyildir. Azərbaycanda təbii ehtiyat sayılan kobalt filizinin zəngin olması səbəbindən firuzəyi rəngli şirələnmiş kaşılardan hazırlanmasına xüsusi önəm verilirdi. Şəffaf və fakturalı olan kaşılardan hazırlanmasına görə çox qiymətli olmasına baxmayaraq geniş istehsal olunurdu.

Memarlıq dekorunda tətbiq edilən keramika nümunələri məişətdə istifadə edilən keramika məmulatları ilə müqayisədə fərqli bir mahiyyət kəsb edirdi. Məhz bu baxımdan memarlıq keramikası üzrə püxtələşən sənətkarlardan böyük ölçülü iri miqyaslı kompozisiyaları yığmaq üçün son dərəcə bacarıqlı, istedadlı olmaq vacib idi. Memarlıqda tətbiq edilən kaşı dekorlarının istifadəsində bir qayda olaraq peşəkar memar, rəssam, xəttat və keramika ustaları cəlb olunurdu.

Bu dövrdə keramik məmulatların üzərində olan elementlərin memarlıqda istifadə olunan keramika nümunələri üzərində də yer alması danılmazdı. Misal olaraq, XVI-XVII əsrlərə aid Qəbələdə aşkarlanmış keramika nümunələrindən qalan hissələrin üzərində verilmiş naxış elementlərin dinamik şəkildə dönərək öz ətrafında hərəkət etdirmiş kimi verildiyini görürük. Bu dinamizm hərəkət edən, öz ətrafında dönən günəşi simvolizə edir.

Memarlıqda ən çox müsəlman şəhərlərində tikilən məscid, türbə, hamam və sarayların bədii tərtibatında keramikadan - kaşından istifadə edilirdi. Lakin məişət keramikası ilə memarlıq keramikası arasında biçim, forma və istərsə də texnoloji cəhətdən fərqlər böyük idi.

Azərbaycan milli memarlıq abidələrində tətbiq edilən keramikalarda XII əsrin ortalarından başlayaraq XIII əsrə qədər əsasən firuzəyi rəngli şirələrdən istifadə olunmuş və XIII əsrin axırları XIV əsrin əvvəllərində keramika bəzəklərində tünd göy, ağ, tünd bənövşəyi, qara rəngli şirələr

əlavə edilməklə rənglərin qamması genişlənmişdir. XV əsrdən kaşılara daha iki rəng – sarı və yaşıl rəngli şirələr əlavə edilərək XVII əsrə qədər öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

XIV əsrə aid Qarabağlar türbəsinin özünəməxsus fərqli memarlıq quruluşu olduğu qədər onun üzərində işlənmiş keramik kaşı bəzək elementlərinin zənginliyi danılmazdır. Türbənin giriş baştağı üzərində verilmiş həndəsi formalı, ziqzaq naxışı xatırladan bəzək əslində dəfələrlə təkrarlanan “Allah” kəlməsidir. Türbə səthində romb şəkilli hissələrin də daxilində yer alan bu elementlər mavi fon üzərində ağ rənglə verilərək öz möhtəşəmliyini ifadə edir.

XVIII – XIX əsrlərdə də memarlıq keramikasında əsasən kaşı kərpic bəzəyi istifadə olunurdu. Ancaq qiymətli, baha başa gələn mürəkkəb, çoxrəngli kaşı bəzəyini daha ucuz başa gələn divar rəsmləri əvəz etməyə başladı ki, bu da iqtisadi böhran, sosial tarixi şəraitlə əlaqədar olaraq inşaatın və memarlıq keramikasının tənəzzülə uğraması səbəbindən irəli gəlirdi.

Dissertasiyanın **“Müasir Azərbaycan keramikasının estetik tutumu bədii-texnoloji xüsusiyyətlərlə əlaqə kontekstində”** mövzusunda III fəslinin **“Sovet dövrü Azərbaycan keramikasının bədii cəhətləri”** adlı **1-ci paraqrafında** Azərbaycanda keramika istehsalının Sovet dövründə böyük bir inkişaf yolu keçdiyi vurğulanır. Yerli xammallarla işləyən müəssisələr, ölkənin keramika məmulatlarına olan ehtiyacını müəyyən ölçüdə təmin edirdi. Son dövrlərdə ölkənin dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının sürətlənməsi, yerli məhsulların keyfiyyətinin yüksəlməsi rəqabət imkanlarının artması daha müasir təchizat və texnologiyalardan istifadə etməyi tələb edir.

Azərbaycanda Sovet dövründə bir çox keramika məmulatlarının istehsalı ilə məşğul olan fabrik və zavodlarda bir çox məişət məhsulları ilə yanaşı bədii cəhətdən yüksək sənət əsərləri də hasil edilirdi. Dövrün tanınmış rəssamlarının - Oqtay Şıxəliyev, Rasim Xələfov, Məzahir Avşar, Saleh Rza, Ədalət Bayramov, Zahid Hüseynov, Eldar Məmmədov, Aydın Rzaquluyev, Məhəmməd Əliyevin, Nailə Sultan və digərlərinin yaratdıqlarını uğurlu, bədii keramika əsərləri hesab etmək olar.

Məzahir Avşar müasir Azərbaycan keramikasının inkişafına məhsuldar yaradıcılığı ilə böyük töhfələr vermiş sənətkarlardandır. Yaradıcılığını ənənə və müasirlik üzərində quran keramikaçı rəssam bu sənətin keçdiyi qədim və zəngin tarixi ənənələrin müasir biçimdə təqdimatı ilə özünəməxsus yaradıcılıq yolu seçmişdir. Keçən əsrin 80-ci

illərindən bu günə qədər olan yaradıcılığında Şərq və türk xalqlarının fəlsəfəsinə, qədim tarixinə, bədii irsinə, mədəni və maddi tarixi nümunələrinə olan sonsuz marağı yaratdığı hər bir sənət əsərində öz əksini tapmışdır. Bu xüsusilə, Bakı və Konyayla bağlı yaradıcılıq dövrünə aid əsərlərində aydın sezilir.

Sovet dövründə yaradıcı fəaliyyəti ilə diqqəti cəlb edən rəssamlardan biri də Əzizə Əliyevadır. Onun yaratdığı insan fiqurları bir qayda olaraq milli cizgilərin, geyimlərin tərənnümü ilə maraq oyadır. Məsələn, belə əsərləri sırasında “Söhbət” adlı kompozisiyanı qeyd etmək olar. Yan-yana dayanmış kişi və qadın obrazında hər iki fiqurun XIII-XIX əsr Azərbaycan geyim nümunələrinin əsaslarını əks etdirməkdən əlavə, olduqca dərin milli cizgilərin ifadəsi ilə diqqəti cəlb edir.

Müstəqillikdən əvvəlki dövrlərdə Azərbaycanın keramika rəssamları arasında öz fəaliyyəti ilə seçilən, əsərlərində əsasən milli dəyərləri hər zaman aydın şəkildə, böyük ustalıqla göstərmiş görkəmli sənətkarlardan biri də Səmədağa Cəfərovdur. Rəssamın “Dəvə” adlı keramik heykəl böyük maraq doğurur. Burada sadəcə bir dəvənin təsviri deyil, onun üzərində ağır bir yük kimi əsrlərin xatirəsini yaşatmağa məcbur, borclu bir milli xisləti rəssam ustalıqla tamaşaçısına çatdırmağı bacarmışdır. Dekorativ formada təsvir edilmiş dəvənin üzərində Şərq memarlıq abidələrinin əsaslarını xatırladan elementlərin sanki zaman yolçuluğuna çıxması kimi öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Ümumilikdə, Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra dekorativ-tətbiqi sənətin keramika sahəsi özünəməxsus inkişaf mərhələsi keçmişdir. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinin çağdaş ümumi mənzərəsi geniş, çoxcəhətli və bir az da dəyişkəndir.

Bugünkü vəziyyət özündə rəssamların ən müxtəlif yaş qrupuna məxsus olan nəsillərinin fərqli temperamentli, özünəməxsus görünüm ifadəsi olan, çeşidli, bədii şərhlili yaradıcılıqlarını yaşadır. Müxtəlif mövzulu bu əsərlərin diqqətçəkən başlıca xüsusiyyəti onların hər hansı ideologiya təsirindən azad görünmələridir.

Müasir dövrümüzdə isə keramikadan istifadə edərkən daha aktual mövzulara toxunmaqla dövrün iqtisadi və siyasi şəraitinin tələbindən irəli gələn simvolik və rəmzi mahiyyət daşıyan fiqurların yaradılması bu sənət sahəsinin daha maraqlı tərəflərini göstərir. Azərbaycan keramikası həm qədim, həm orta, həm də müasir əsrlərdə zəngin bir sərvət qoymuş və bütün tarixi dövrlərdə xalqın estetik normalarını və texnoloji müvəffəqiyyətlərini özündə əks etdirmişdir. Azərbaycanda dulmuşluqla

bərabər bədii keramika sənəti bu gün də davam etməkdədir. Bu sənətin inkişafı gələcəkdə də keramika sənayesinin inkişafına böyük dəlalət edir.

Fəslin **“Müstəqilik dövrü Azərbaycan keramikasında milli ornamentlərin tətbiqi və onların bədii həlli”** adlı 2-ci paraqrafında qeyd edilir ki, müstəqilik dövründə keramika ixtisasının bütün sirlərini mənimsəyərək yetişən gənc rəssam nəslinin yaratdığı əsərlər mənə və məzmun cəhətdən bədii təşkil edir. Bu gənc keramika rəssamlarından Seyidova Gülnar, Kərimova Şəhla, Cavid Bayramov, Qasımlı Möhsün, Əsədli Şəms, Allahverdiyeva Xəyalə,almazova Firuzə, Qənbərov Bilal, Bağırzadə Nazənin, Rəcəbova Günel, Şixəliyeva Cəlalə, Şirinova Nurlana, Abdullayeva Humay, Ağayev Elvin, Qafarov Ülvi, Qulamova Əfruz və digər keramika rəssamlarının adlarını qeyd etmək olar ki, onların da yaradıcılıqlarında kompozisiyanın dekorativliyi aparıcı üslub kimi inkişaf etmişdir.

Gənc keramikaçı rəssamlardan Qasımlı Möhsünün “Dağlar, qalalar, babalar” və “Torpağın nəğməsi”, Nəbiyev Əzizəğanın “Sufilər”, Mərdiyev Şəhriyarın “Hərəkət” adlı əsərləri “soyuq” keramikaya bədii-fəlsəfi məzmun bəxş etmə imkanını nümayiş etdirən dəyərli sənət əsərləridir.

Yaradıcılığında xüsusi ifadə vasitələrinə, formalara önəm verən gənc keramika rəssamlarından Nərimanzadə Orxanın 2016-ci ildə yaratdığı “Libertatem” adlı keramik nümunənin sahib olduğu fərqli formasıyla maraqlı oyması danılmazdı. Mat-ağ şamotdan hazırlanmış, hündürlüyü 80 sm. olan yaradıcılıq nümunəsində rəssam kompozisiyada səmərəli şəkildə uzanan sərhədsiz ruh azadlığını ifadə etməyə cəhd etmişdir. O, formaya fəlsəfi, poetik mənə aşılaraq, qadın fiqurunu ruhumuzun azad olduğuna, arzularımıza doğru aparacağına işarə edəcək şəkildə həll etmişdir.

Müasir keramikaların əsas xüsusiyyətlərindən biri də təsvirlərdə realist əlamətlərlə yanaşı, dekorativliyə geniş yer verilməsidir.

Müasir dövrdə binaların interyerlərində, bağ və parklarda rast gəlinən çoxsaylı keramik nümunələr özünün estetik təsiri ilə məkan təsirini gücləndirməyə xidmət edir. Keramik əsərin məqsədi nəinki sahəni estetik cəhətdən dəyişdirmək, həm də müasir memarlıq, məkan mühiti ilə və bizi əhatə edən təbii mühitlə bir vəhdət təşkil edərək onu yaratmaqdır. Nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə keramika şəhər mühitində əvvəlki dövrlərə nisbətən daha geniş şəkildə tətbiq olunur.

Beləliklə, gənc keramika rəssamlarının ictimailəşdirdikləri əsərlər sadəcə materialın texnoloji xüsusiyyətləri düşüncələrindən qaynaqlanan formalar ilə bir ahəngdə təqdim etməkdən ibarət deyildir. Keramik məmulatlarda material kimi çox rastlaşdığımız şamotun rəssamın sonsuz təxəyyülündə rəng, forma baxımdan təəcübləndirici məzmun alması, çox maraqlı siluet daşıyıcısına dönməsi şübhəsiz ki, gənc sənətkarların sonrakı axtarışlarının və eksperimentlərinin nəticəsidir. Yəni, onlar məhz ifadəli plastik məzmunla və orijinal forma həllinə insanı düşündürəcək biçim verməklə əsərlərinin bəşəriliyini və estetikliyini əldə etmişdirlər.

Tədqiqat əsasında aşağıdakı nəticələr əldə edilib:

1. Qədim zamanlardan başlayaraq Azərbaycanda öz inkişaf tarixini başlayan keramika sənətində ənənəvi üslub meydana gəlmişdir. Bu həm forma, həm də bəzək elementlərində özünü aydın şəkildə göstərməkdədir. Xalqın dini inanclarını əks etdirən bu ornamentlərin hər biri semantik məzmunla yüklənmiş müxtəlif həndəsi fiqurlar, svastika, həyat və məişəti tərənnüm edən süjetli, zoomorf, nəbati və digər müxtəlif təsvirlərin keramikada geniş yer alması həmin dövr haqqında da məlumatların ötürülməsi baxımdan yüksək əhəmiyyətə malikdir.

2. Qədim dövr Azərbaycan sənətkarlığını ətraflı təmsil edən keramika sənəti yüksək texniki və bədii üsullarla həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə ənənəvi üslubla yanaşı, eyni zamanda fərdi sənətkar yaradıcılığının da əsaslı şəkildə özünü göstərdiyi birmənalıdır.

3. Polixrom şirli məmulatlar yüksək bədiiyyəti ilə xüsusilə fərqlənirdi. Onların səthinə tətbiq edilən tutqun, şəffaf şirlərin, soyuq və isti, açıq, tünd rənglərin ahəngindən yaranmış kolorit həllinin stilizə olunmuş mürəkkəb quruluşlu nəbati, həndəsi, epiqrafik dekorlarla vəhdəti o dövrün sənətkarlarının yaradıcı təxəyyülündən, yüksək peşəkarlığını təqdim etdirir.

4. Milli Azərbaycan Tarix Muzeyində saxlanılan Bakı, Qəbələ, Mingəçevirdən tapılmış orta əsrlər bədii keramika nümunələrində işlənmə texnikası, bəzək xüsusiyyətlərini əks etdirən keramika nümunələri çox gözəl şərh edilir. Bu ərazilərdə aşkarlanan keramik nümunələr üzərində aparılan təhlillər Azərbaycan keramikasında istifadə edilən hər bir elementin özünəməxsus mənə və fikir ifadə etməsi, onların yüksək sənətkarlıq nümunəsi kimi dəyərləndirilməsinə əsas verir.

5. Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra dekorativ-tətbiqi sənətin keramika sahəsi də özünəməxsus inkişaf

mərhələsi keçmişdir. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinin çağdaş ümumi panoramı geniş, çoxcəhətli və bir az da dəyişkəndir.

Bugünkü vəziyyət özündə rəssamların ən müxtəlif yaş qrupuna məxsus olan nəsillərinin fərqli temperamentli, özünəməxsus görünüm ifadəsi olan, çeşidli, bədii şərhlə yaradıcılıqlarını yaşadır. Müxtəlif mövzulu bu əsərlərin diqqətçəkən başlıca xüsusiyyəti onların hər hansı ideologiya təsirindən azad görünmələridir.

6. Müasir dövrümüzdə isə keramikadan istifadə edərkən daha aktual mövzulara toxunmaqla dövrün iqtisadi və siyasi şəraitinin tələbindən irəli gələn simvolik və rəmzi mahiyyət daşıyan fiqurların yaradılması bu sənət sahəsinin daha maraqlı tərəflərini göstərir.

7. Azərbaycan keramikası qədim, orta, eyni zamanda müasir dövrlərdə zəngin bir sərvət qoymuş və bütün tarixi dövrlərdə xalqın estetik normalarını və texnoloji müvəffəqiyyətlərini özündə əks etdirmişdir. Azərbaycanda dulusçuluqla bərabər müstəqil yaradıcılıqla məşğul olan rəssamların sayəsində keramika sənəti bu gün də inkişafını davam etdirməkdədir. Keramika sənayesinin isə zamanla inkişaf edəcəyi şübhəsizdir.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu iddiaçının mövzu üzrə dərc edilmiş aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Keramika üzrə gənc rəssamların əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri // “Sivilizasiya” Bakı Avrasiya Universiteti – 2017, Cild 6, №3 (35) – s. 193-196.
2. XX əsr Azərbaycan keramika sənətinin bədii xüsusiyyətləri // “Sivilizasiya” Bakı Avrasiya Universiteti – 2018, Cild 7, №1 (37) – s. 351-355.
3. Qədim dövr Azərbaycan keramikasının bədii xüsusiyyətləri // “Mədəniyyət dünyası” – Bakı: ADMİU-nun nəşriyyatı – 2018, XXXVI buraxılış – s. 109-113.
4. Qədim dövr Azərbaycan keramikasında həndəsi, zoomorf simvollar və onların semantikasi // “Sivilizasiya” Bakı Avrasiya Universiteti – 2018, Cild 7, №3 (39) – s. 161-169.
5. Orta əsr Qəbələ şirli keramikasında ornamental və süjetli təsvirlərin bədii xüsusiyyətləri // “Təsviri və Dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri”. Azərbaycan Xalça Muzeyi – 2018, №21 – s. 66-70.
6. Orta əsr Azərbaycan memarlıq keramikasının bədii xüsusiyyətləri // “Elmi Əsərlər” – Bakı: ADMİU-nun mətbəəsi – 2018, №26 – s.106-111.

7. Технологические особенности изготовления керамических изделий в период независимости // “Paradigmata poznani” Praga, Ceska republika, Vedecko vydavatelске centrum “Sociosfera-CZ” – 2018, №1 – s. 85-89.
8. Художественные особенности геометрических и цветочных орнаментов в средневековой азербайджанской керамике // “Paradigmata poznani” Praga, Ceska republika, Vedecko vydavatelске centrum “Sociosfera-CZ” – 2019, №1 – s. 72-74.
9. Keramikada istifadə olunan şirə emalı və şirələr // “Mədəniyyət dünyası” – Bakı: ADMİU-nun nəşriyyatı – 2020, XXXVIII buraxılış – s. 110-114.
10. Художественно-технические особенности современной азербайджанской керамики // Art Culturology Economic sciences Philological sciences Pedagogical sciences Colloquium-journal Część2 Varşava, Połsa – 2021, №24 (111) – s. 6-9.
11. Технологические и художественные особенности азербайджанской керамики современного периода // «Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века». Материалы VI Международной научно-практической конференции. Пятигорск: ОПИИД УНР ФГБОУ ВО «ПГУ» – 23-24 noyabr 2017 – s. 104-108.
12. Sərdarlar məscidinin kaşı nümunəsinin bədii xüsusiyyətləri // “Elm, mədəniyyət və incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsi və müasir cəmiyyətin inkişafında rolu” mövzusunda III Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları – Bakı: ADMİU-nun nəşriyyatı –19-20 dekabr, 2019 – s. 228-232.
13. Azərbaycan keramikasının texnoloji və bədii xüsusiyyətləri // “Azərbaycan Elminin və təhsilinin müasir problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları, Qazax şəhəri – 25 may 2019 – s. 413-415.
14. Orta əsr Azərbaycan memarlıq keramikasında həndəsi və nəbati naxışların bədii xüsusiyyətləri // The XXII International Scientific Symposium “Turkic World Between East and West” – 29 yanvar 2022 – s. 187-188.

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.34 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası AZ 1029, Bakı şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 26

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 16 avqust 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 15 iyul 2022-ci il
Kağızın formatı: A5
Həcm: 40138
Tiraj: 100